

KARAKTER ILI ZNAČAJ

Motto: *Čovjek da si!*

Svako stvoreno zemaljsko živo biće ima svoj razvitak. Počinje svoj život s neznatnom klicom. Sile, koje su u toj klici, pomalo se razvijaju, dokle biće ne razvije svu svoju narav. Time je postiglo svoje savršenstvo, svoju svrhu. Taj biološki zakon vrijedi i za čovjeka. Samo je razlika, što druga stvorena nerazumna bića teže za svojim savršenstvom i dolaze do njega ne samosvjesno, kako je to prema njihovoj nerazumnoj naravi; naprotiv čovjek, jer je biće samosvjesno, valja da postigne svoje savršenstvo, svoju svrhu samosvjesno, namjerno.

Time, što rekoh, da je čovjek biće samosvjesno, označena je i njegova narav. Nije čovjek u ovu osjetnu prirodu onako uklopljen, kako su uklopljena druga živa zemaljska bića. Nad čovjekom ne vladaju onako prirodni zakoni, kako gospoduju nad drugim živim bićima. Druga su prirodna bića apsolutno ovisna o prirodnim zakonima. Čovjek se može osloboditi tih inače neumoljivih zakona prirodnih, i ako ne sasvim i u svemu. Šta više, čovjek može zagospodovati nad prirodnim zakonima upotrebljujući ih za svoje ciljeve. Ta šta je drugo sva kultura i civilizacija negoli neko slobodno rukovanje prirodnim zakonima!

Čovjek nije samo prirodno, fizičko biće, nego je i umno, duhovno biće. Čovjek je sinteza duha i materije, nadosjetnosti i osjetnosti. U čovjeka je dvojako carstvo: carstvo nebesko i carstvo zemaljsko. U njemu su dva svijeta: duhovni svijet i osjetni svijet. Čovjek ima dušu duhovnu i tijelo. Treba li to istom dokazivati? Ne treba! To čovjek vidi i osjeća gotovo na svakom koraku. Dakako, ako hoće da gleda i da osjeća, ako ne zatvara svoga oka. Da vidimo u sebi pomenuta dva svijeta, ne treba drugo nego da opažamo, motrimo pojave u svojoj unutarnjosti. Fr. W. Weber ovako ih riše:

»Srce čovjekovo, zagonetna knjigo,
Kojom čudno pero tajne pisalo je,
Tko je tako mudar, da te posve shvati,
I u sklad dovede sve skokove tvoje?

Tko je ikad našo zakon, po kojemu
 Ti ljubiš i mrziš, klikćeš ili jadaš,
 Prkosiš il' bježiš, proklinješ il' moliš,
 Svetiš se il' praštaš, kloneš il' se nadaš.

Srca čovjekovo, ti čudesno vrelo,
 Iz kog teče krepost i kukavstvo svako!
 Ti potajno moriš i milosti sipaš,
 U tebi je nebo, u tebi i pakô!»

Motrimo li dakle pojave svoje duše, lako zapažamo, kako se neke naše pojave sasvim poklapaju s prirodnim osjetnim pojavama, a druge su pojave posve drugačije naravi, protivne prirodnim tvornim pojavama. Različite pojave moraju imati i različite izvore. Ali te različite naše pojave ne teku same za sebe tako, te ne bi jedne na, druge djelovale nego se među sobom ili potpomažu ili sprečavaju. Prema tome su i njihovi izvori, i ako sasvim različiti po svojoj naravi, ipak tako združeni, da čine jednu jedinstvenu čovječju narav.

Iz toga jasno izlazi, da će čovjek onda postići svoje savršenstvo, ako se sve njegove sile skladno razvijaju. No sklad ne može biti u tom, da se u čovjeka po svom bistvu različite, upravo protivne sile podudaraju; jer nema sklada među oprekama, protivnostima. Nego je sklad u tome, što se neke sile podrede, podložne drugima. Sasvim je logički, da se niže sile imaju podrediti višima: da osjetnost mora biti podložna duhu. O tom pravo govori Foerster veleći: »Mnogo se govori o harmoniji među duhom i tijelom« u staro klasično doba i ta se antikna harmonija uvijek ponovno ističe prema »kršćanskom preziranju tijela i prirode« kako se to veli. U zbilji nema »harmonije« među osjetnim čovjekom i duhovnim čovjekom niti je ikad bilo. Što se zove harmonija, to bijaše u stvarnosti samo neko drijemovno stanje obiju životnih sila. Što su obje većma ojačale, to se jače osjećala njihova protivnost. Samo onda je jasno stanje mira, kad se osjetno podloži duhovnome. Time se nema razumijevati sama asketska stega, koja je samo priprava, nego ona Kristova moć u duši, koja otima snagu ovoj nasrtljivosti osjetnih zahtjeva, i šta više samo tijelo tako podiže, da se njegovi zahtjevi poklapaju sa zahtjevima duha. »Cor meum et caro mea exsultaverunt in Deum vivum — Srce moje i tijelo moje otima se k Bogu živome«! (Christus und das menschliche Leben, 19).

Kad se postigne opisani taj sklad, onda je čovjek postao čovjek. Ostvario je ideju čovjeka. Ostvarena ideja, misao o čovjeku zove se karakter ili hrvatski značaj. O tome hoću da govorim.

Što je značaj?

Riječ karakter je grčka riječ. Izvela se od glagola χαρασσειν što znači urezati, ukopati, utisnuti. Najprije se ta riječ upotrebljavala u materijalnom značenju. To isto vrijedi i za našu hrvatsku riječ značaj, načinjenu od znaka. Kasnije se riječ karakter stala upotrebljavati za duševnu fizionomiju čovjeka. U tom je značenju karakter značio ono, za što bismo mi danas radije rekli individualnost, posebnost, osobitost, tip, pa i ćud. Kasnije, naročito tamo od srednjega vijeka pa do danas riječ se karakter ne upotrebljava u maločas spomenutom psihološkom smislu, nego u etičkom. Taj je razvitak riječi sasvim razumljiv. Jer čovjek upravo svojim svojevolumnim težanjem prema svojoj svrhi sebe najbolje, najtočnije, najjasnije označuje. U tom etičkom smislu znači karakter ili značaj skladno izobražene i pravo orijentirane čovječje duševne sile, naročito čuvstvo i volju. Ili, da se analogijom poslužimo, karakter je stil čovjekova htijenja. Konkretno pak rekli bismo, da je značaj onaj čovjek, koji je svojim svojevolumnim nastojanjem skladno razvio i pravo orijentirao svoje duševne sile, naročito volju. U najnovije se doba mnogi pisci radije služe riječju: osobnost, ličnost. Nijemci vele »die Persönlichkeit«, Francezi »personnalité, personnalité moral«. Njemački je katolički filozof Dr. Franjo Sawicki napisao vrlo lijepu knjigu: Das Ideal der Persönlichkeit. A na pedagoškom je kongresu u Beču 1912. držao predavanje kardinal i nadbiskup Mechelnski Désiré J. Mercier o načelima kršćanske odgoje — Principes d' éducation chrétienne. U svom je predavanju lijepo označio, što je karakter ili moralna ličnost. Ovako je rekao: »Tko kaže ličnost, kaže potpuno posjedovanje samoga sebe. Čudoredna ličnost je vlast nad samim sobom na čudorednom području. Odgojen je čovjek čudoredna ličnost, dostaje sam sebi, ponosan na čovječje dostojanstvo, ne da se podjarmiti ni od svojih unutarnjih strasti ni od silništva onoga, što Evandjelje zove svijet, onaj svijet zavodnički i opaki, što ga je Krist prokleo i o kojemu napisao sv. Ivan, da je sav ogrezao u zlu.«

Mnogi su protiv riječi osobnosti, ličnosti, jer da se daje krivo shvatiti u smislu individualnosti, osobitosti, posebnosti, subjektivizma. I zaista ima ih, koji i shvaćaju tako tu riječ. Ali to je onda pojedinačko shvaćanje. Najzad tako se može i riječ karakter ili značaj poimati, kao što se nekad i poimala, kako smo to spomenuli. Nama se čini, da je riječ osobnost ili ličnost veoma zgodna da se označi sve ono, što se spominje, kad se kaže u najpoznatija i više upotrebljavana riječ karakter ili značaj. Velimo, da je osobnost prikladna riječ, jer u sebi sadržaje riječ osobu i još nešto više, naime skladno i pravo razvitu osobu. A osoba je, kako je definira Boethius, »naturae rationalis individua substantia«. Osoba je duhovno biće, koje u sebi i za sebe postoji. Osobnost je pak, kako rekosmo, skladno i pravo razvita osoba. I tako se već samom riječi »osobnost ili ličnost« ističe samosvijest, posjedovanje

samoga sebe, samoodređenje. A to su sve elementi onoga, što razumijevamo, kad kažemo karakter, značaj. Na samoodređenju čovjeka temelji se njegov čudoredni život, kako već spomenusmo govoreći o karakteru u etičkom smislu. I tako je riječ osobnost, ličnost došla u etiku. I kad se za nekoga kaže, da je ličnost, obično se hoće reći, da je čudoredno dobar čovjek. »Das höchste Gut, veli Goethe, der Erdenbürger ist schliesslich die Persönlichkeit.« Premda nam se sviđa riječ osobnost, ipak ćemo u ovoj svojoj raspravi upotrebljavati riječ značaj, jer je ona u nas običnija.

Što je čovjek?

Da uzmogbudemo čovjeka razvijati, odgajati u sebi i u drugima, valja nam čovjeka i poznavati, naročito njegovu dušu i njezino djelovanje. Ali ne možemo na ovom mjestu iznositi čovječju psihologiju. No u drugu ruku ipak ne možemo, a da barem ne podsjetimo na glavne crte, zakone naše duše, i to onako, kako ih svaki od nas može u sebi opažati. Kako su u čovjeku združeni u jednu narav tijelo i duša, nije stanje tjelesno bez važnosti i za razvitak same duše. Duševne su radnje, funkcije vezane na živčevlje. Ako je to živčevlje iznakaženo, anatomski ili funkcionalno, onda bivaju iznakažene i duševne radnje. Otud jasno izlazi, da nam se valja starati i za naše tjelesno, naročito živčano zdravlje, jer do njega stoji i djelovanje naše duše. Moderni čovjek naglasuje i ističe higijenu tijela u jednu ruku, no u drugu ruku taj isti moderni čovjek svojim radom i življenjem, naročito uživanjem, razara svoj tjelesni organizam. Malo kad je čovječanstvo bilo tako degenerirano, izrođeno, kao što je danas. Ne zato, što danas ne bi pazilo na higijenu tijela, nego zato, što slabo mari za higijenu duše. A kako zlo utječe bolesno tijelo na dušu, još gore utječe bolesna duša na tijelo. Svaki čovjek ima određeno, ograničeno mnoštvo različitih sila ili energija, što tjelesnih, kao što su fizičke, kemičke i mehaničke sile u organizmu, što duševnih, koje su u duši, i kojima je zadaća, da i tjelesne sile postave u službu za vaskoliki čovječji život. Sve one radnje, koje se zbivaju u čovjeku bez njegova znanja i htijenja, zovemo nesvjesnima. Tako na pr. hranjenje, optoka krvi, dihanje izmiču našoj svijesti. Istom onda te funkcije dopru u našu svijest, kad se poremete. Time smo upozoreni, da nam ih valja liječiti. Šta više tima radnjama vegetativnim, kako ih zovu, upravo i škodi, ako na njih svraćamo svoju pažnju. To se na pr. jasno vidi kod hipohondra. Ono, što ima ostati u t. z. nesvjesnom stanju, neka tamo i ostane, jer je to prirodno, a ako se to izvlači na sunce svijesti, može škoditi nesamo duševnom životu, nego škodi i onoj nesvjesnoj funkciji. Ali ostavimo te nesvjesne radnje pa kažimo koju o duševnim svjesnim radnjama, funkcijama. Te su funkcije dvojake. Duša naša poznaje i teži za onim, što je upoznala, ili zazire od onoga. Upoznaje li duša osjetno, tad se u njoj javlja i osjetna re-

akcija, bilo pozitivna bilo negativna. Upoznaje li duša duhovno, tad se u njoj javlja i duhovna reakcija, bilo pozitivna bilo negativna. Duša svoje poznavanje počinje s osjetnim spoznajama, a završuje duhovnima. Znamo iz iskustva, kako nas osjetna spoznaja neke stvari osjetno privlači ili odbija, a duhovna spoznaja te iste stvari nas duhovno privlači ili odbija. Ali nažalost često puta, što nas privlači osjetno, mora nas duhovno odbijati i obrnuto. Sasvim je jasno, da ima nadvladati duhovna spoznaja i prema tome duhovna težnja ili zaziranje. U nama se tako bježe boj među duhom i osjetnošću. Težak je to boj. Ako smo mudri, olakšat ćemo ga politički postupajući sa svojom osjetnošću. Nastojat ćemo naime svoju pažnju odvrćati od zamamljive osjetnosti, a obraćati je na duhovne stvari. A duhovne ćemo spoznaje maštom svojom zaodjenuti lijepim osjetnim spoznajama, pa će biti i naša osjetnost privučena ili obavijena osjetnim slikama o duhovnim stvarima. Tako će biti duhovno težnje ili htijenje poduprto osjetnim. Lako je uvidjeti, kako je potrebno, da poznamo pomenute psihološke zakone, jer ćemo tada lakše uređivati svoj život prema čudorednoj svrhi. Ne znamo li iskustveno tih zakona, mnogo se više namučimo, a manje postignemo na putu svojega usavršivanja.

Već iz onoga, što spomenusmo o protivnosti u nama među duhom i osjetnošću, lako se razbira, kako je u našoj naravi nesklad. Pa otkud taj nesklad? Na to nam odgovara jasno samo vjera. Taj je nesklad kiseo plod istočnoga grijeha, otpada od Boga. Za istočni grijeh pravo veli Blaise Pascal: »Nauka o istočnom grijehu je tajna, koja osvjetljuje sva naša protivljenja, a ipak ostaje našim očima zauvijek sakrivena« (Kod Foerstera, Religion und Charakterbildung, str. 103.). Slično veli i biskup Ketteler: »Tko vjerom i poniznošću prihvaća tajnu o istočnom grijehu, tome nije više ništa tajna, on razumije samoga sebe i povijest čovječanstva« (ibid). To je isto rekao već sveti Augustin: »Antiquo peccato nihil est ad praedicandum notius, nihil ad intelligendum secretius — Za propovijedanje nije ništa poznatije od istočnoga grijeha, a za razumijevanje ništa sakrivenije« (De Mor. Eccles. l. 1. c. 22). Pedagoš pak Foerster zgodno označuje duševno stanje čovjeka, pošto je od Boga otpao, ovim riječima: »Istočni grijeh nije možda težnja osjetne naravi, nije posljedica našega nagon-skog svijeta, nego on očituje svoju zbilju u tajinstvenoj, **duboko ukorijenjenoj sklonosti same duše, da padne pod zakon tih nagona, mjesto da njima nametne zakon duha**« (ibid. 105. pocrtano od samoga Foerstera). Pa opet: »Nije u naravnim darovima i silama istočni grijeh, nego u zlom njihovu upotrebljavanju po zalutaloj duši« (ibid. 108). Foerster to i objašnjava vrlo zorno primjerom. Budući da je taj primjer vrlo važan i za naše postupanje u odgoji, navodim ga ovdje po smislu. Neki je naime viši njemački časnik sam pripovijedao Foersteru ovu zgodu. Kao kapetan jahao sam na svom konju, koji se strašno plašio od parnoga tramvaja. Kad sam ja otišao jednom na svoj dopust, služio se konjem neki nat-
»Život« 1930. (XI) Br. 5.

poručnik i uvijek je s konjem mirno prolazio kraj tramvaja. Jedne večeri stražmeštar reče tome natporučniku, kako se on čudi, da mu uspijeva mirno prolaziti kraj tramvaja s konjem, koji da se inače od tramvaja veoma plaši, te da gospodin kapetan nije mogao proći kraj tramvaja. Drugi dan nije mogao proći s konjem kraj tramvaja ni natporučnik. Na taj primjer nadovezuje Foerster ovu psihološku napomenu: »Dakle i sama misao o predašnjem uspjelom protivljenju konja dostajala je, da sasvim nesvjesno izvede posve neznatnu neodlučnost i nepouzdanje u upravljanju konjem — i životinja je to zamijetila i nije se pokorila« (ibid. 107). »To se opažanje može primijeniti na vezu među dušom i tijelom. Na seksualnom području sve stoji do toga, da čovjeku mnoge stvari, kako se kaže, uopće i na pamet ne dođu, da mu se čini, da nijesu upravo moguće. Ako čovjek drži, da se neuredni spolni odnosi ne daju apsolutno nikako spojiti s viteštvom, stegom, gospodstvom duha, kad je duši sjedinjenje s njezinim Božanskim praizvorom nešto najviše i najvrednije u životu, tad će ona biti očuvana već od prvoga koraka, koji bi je doveo u propast. Ali, koliko je duša izgubila sigurnost cilja i stala se igrati sa slikama otpada, toliko će nađonski svijet zagospodovati nad čitavim unutarnjim životom i tjelesne potrebe učiniti jedino vrijednima« (ibid. 107. pocrtano od Foerstera).

Istina, čovjek se u sv. Krstu zadobivši milost posvećujuću opet vraća Bogu svome, ali brazgotine duboke istočne rane iako zacijeljene ipak ostaju. Razum je naš potamnjen, volja oslabljena, a osjetnost ojačana, pobunjena. Mi smo, čovjek bi rekao, ratni invalidi. Samo onaj, koji pravo poznaje čovječju narav, može se usavršivati, odgajati upotrebljavajući sva potrebna sredstva. Svak razumije, da ne možemo neku stvar usavršivati, ako ne poznamo same stvari. Žalosno pak stanje čovječje naravi poslije istočnoga grijeha svaki čovjek osjeća na sebi. I što je čovjek umniji, duhovniji, to jače osjeća to jadno stanje. A sv. Augustin veli, da samo onaj razumije nauku o pokvarenosti čovječje naravi, tko ozbiljno suzbija svoje strasti. Spominjući Foerster te Augustinove riječi nastavlja ovako: »Ne čisti teoretici, nego oni, koji su se najsilnije borili sa svojim strastima i na tom živom iskustvu izgradili svoje mišljenje, oni poznaju najtočnije građu, s kojom ima posla odgajatelj. Ti treba da nas prosvijetle, hoćemo li da čudoredno usavršavanje čovječje naravi bude na zbiljskom temelju« (85).

Klasički upravo riše to stanje sv. Pavao i razjašnjava tešku borbu čovjeka bez milosti, u kojoj borbi nadvladava zakon grijeha. Istom milost Božja tako podupire čovjeka, da može nadvladati zakon grijeha te slijediti zakon Božji. Da navedemo samo neke riječi apostola Pavla: »Ali vidim drugi zakon u udovima svojim, koji se opire zakonu uma mojega i zarobljava me pod zakon grijeha koji je u udovima mojim. Ja nesrećni čovjek! Tko će me izbaviti od ovoga smrtnog tijela. Milost Božja po Isusu Kristu Gospodu našem« (Rim 7, 23-35).

Iako je narav čovječja u svakom čovjeku ranjena, ipak u nekima su te rane dublje, a u nekima lakše. Znamo iz svagdanjega iskustva ljudi, kako neki imaju teška okapanja sa svojom naravi, dok je drugima posao mnogo lakši. Pokvarenost se čovječje naravi uvećava grešnim životom i teškim izvanjskim prilikama, u kojima čovjek živi. I pokvareni roditelji, otrovani strastima, namiru svojoj djeci žalosnu baštinu — jaku sklonost na zlo. Tako biva Adamova pokvarena narav potencirana ličnom pokvarenošću. Tko je tako nesrećan, da je potekao od pokvarenih roditelja, taj lakše pada u grijehe, a griješeći teče sve više grešni navadu, pa u njemu bude čovječja narav veoma sklona na zlo. Takav jadnik stenje jače od drugih pod jarmom osjetnosti. Takovu treba više milosti i više truda, da se nekako odrva zlu. Nije dakle dovoljno, da poznavamo čovječju narav samo uopće, in abstracto, nego valja poznavati određenu čovječju narav, svoju i onih, koje odgajamo.

Religija i značaj.

Već iz svega onoga, što rekosmo o naravi čovječjoj, izlazi, da čovjek ne može usavršiti svoje naravi ni s obzirom na naravna etična savršenstva bez osobite Božje pomoći. Čovjeku je potrebno, da neizmjereno savršeni Duh rasvjetljuje njegov pomračeni razum, jača njegovu slabu volju, i slabi njegovu osjetnost. To sve, što Bog čovjeku čini svojom milosti, zovemo ovdje jednom riječi religija. Ja ću sada da samo iz jedne čovječje potrebe pokažem, kako čovjek bez religije ne može biti značaj. To je potreba čovječjega uma. Da se naime u čovjeka razvije značaj, potrebna su mu načela, po kojima valja da volja uređuje i određuje sve duševne svijesne pojave. Nastaje pitanje, a otkud čovjeku ta načela? Da li ih on sam sebi kuje ili ih dobiva od drugud? Učeno bismo tu stvar ovako formulirali: da li je čovjek s obzirom na ćudoredna načela autonoman ili je heteronoman? I jedva da čovjek postavi to pitanje, već se javlja upravo zaglušna vika po knjigama, listovima, novinama, sveučilišnim stolicama, kako nije dostojno, da čovjek — umno biće prihvaća tuđe misli za udešavanje svojeg života. Polako! Znamo, na čiju je adresu upravljena ta vika. Na religiju i Crkvu! A ipak naš um samo u religiji, samo u Crkvi, uživa onu autonomiju, koja mu pripada. Istina, čovjek budući da nije apsolutno savršeno, neograničeno biće, ne može ni imati savršena, neograničena svojstva, dakle ni neograničenu slobodu. Ograničen čovjek jest u svemu ograničen, dakle i u slobodi. Mislim, da je to svakome trijeznom misliocu razumljivo. Ali valja nam pitati vikače o autonomiji čovječjoj, što oni razumijevaju pod tom autonomijom. Reći će: razumijevamo to, da nam nema prava nitko nametati misli, načela, kojih mi sami nemamo. Čovjek bi mogao uz ovu rečenicu da i pristane. Samo bi trebalo još to znati, da li smiju nagoni tjelesni, na pr. spolni nametati svoje

misli. Ako reknu tobožnji autonomisti, da su tjelesni nagoni nagoni naše naravi a ne tuđe, tad nam valja reći: istina, nagoni su tjelesni naši nagoni, ali nijesu duhovni elemenat, pa su zato za naš duh tuđi, i ostaju tako dugo tuđi, dok nijesu sasvim podložni duhu. Kad se dakle slijede načela, kojima je otac tijelo, prema onoj njemačkoj: *Der Wunsch ist der Vater des Gedankens*, tad je ono, što je u čovjeku subjekt slobode, podvrženo nesvijesnome, neslobodnome. A to nije autonomija. To je veće i ispravnije ropstvo od svakoga drugoga ropstva. To je ropstvo unutarnje, duševno ropstvo. Možemo biti u spoljašnjem ropstvu, okovani teškim okovima, ipak smo slobodni, jer naša misao i volja ne mogu se sputati željeznim okovima. Zato ovo vanjsko, fizičko ropstvo i nije sramotno. Ali kod duševnog je ropstva sputana naša misao, naša volja.

Drugi će opet reći: pravo je, da duh ne prima misli tijela, on smije da slijedi samo misli, koje izlaze iz njega samoga. Protiv toga nema se šta reći. Mi se, ljudi vjere, podlažemo istinama, moralnim zakonima Božjim. Ali ti zakoni nijesu našem duhu nešto tuđe, jer se Božji zakoni, zakoni apsolutnog Duha, zrcale u našem ograničenom duhu. I tako postaju naši. Istina nijesu naše djelo, oni su nad nama. A djelo naše i ne mogu biti, jer imaju apsolutnu vrijednost, a mi relativna bića ne možemo biti izvor apsolutnim vrijednostima. Ali će opet prigovoriti kakav racionalist govoreći: dobro, treba se pokoravati Božjim zakonima, koliko se oni naravno odsijevaju u našem duhu, ali pored tih zakona ne smijemo drugih primiti, koje nam Bog drugim načinom objavio. Drugim riječima odbacuje se Božja objava. Na to se daje mnogo toga reći. Prvo: Mi ne možemo Bogu propisivati načinâ, kojima on očituje svoju volju, svoje zakone. Drugo; zaboravlja se ona temeljna istina o našoj naravi, da je naš um zamračen. A ako je naš um našom dakako krivnjom zamračen, onda on nije pozdan vođ, jer mrak ne može da rasvijetljuje staze našega života. I upravo zato, što naš zamračeni um ne dostaje, da provodimo čovječji život, Bog je posebnim načinom — svojom objavom — pritekao u pomoć našem umu. I mjesto da čovjek padne ničice i zahvali se Svoritelju, on onako glupo i buntovno prigovara. Ali upravo to prigovaranje pokazuje, kako smo mi teško ranjeni istočnim grijehom. Pa duša duhovna mjesto da svoje oči diže k Duhu, obraća ih tijelu, mjesto životu smrti. I onda još uporno tvrdi, da je to pravo, umno, slobodno, autonomno, i što ti ja znam. Jadnica leži u prahu i sramoti, pa taj prah i sramotu veliča, ona nebeska kći. Iz toga se vidi, kako je čovječanstvo duboko palo. A onda dalje. Kako je čudno, što čovjek sve izvana prima, što mu treba za tjelesni život. Prima izvana i predodžbe i pojmove, koji se odnose na vremenite stvari. A kad treba da primi nešto izvana i za svoju dušu, tad se staje buniti. Eto, takav je čovjek! Uistinu pravo autonomni su samo ljudi vjere, a ljudi su nevjere heteronomni i to nesamo što primaju načela od drugoga nesavršenog

duha, nego ih primaju i od tijela, koje je prema duši heterogeno. Mi smo autonomni baš zato, što smo u posljednjoj liniji teonomni. A sad, da iznesem nekoje misli nekoliko umnih ljudi o vezi među religijom i značajem. Najviše ću spominjati odličnog pedagoga Foerstera, koji je napisao cijelu knjigu o religiji i značaju pod naslovom Religion und Charakterbildung. I gdje navodim Foersterove riječi iz te knjige, u zagradi označujem samo stranu.

»Što se većma obraćamo od apstrakcija konkretnoj čovječjoj naravi u nama samima i drugima, što se više zadubljujemo u dinamiku strasti, u psihologiju napasti, to jasnije upoznajemo, kako su moderni surogati slabo primjereni činjenicama i potrebama čovječje naravi, kako naprotiv govori psihologija iz svih pomoćnih sredstava, što ih daje religija čovjeku, koji se bori sam sa sobom i sa životom« (20).

Rikard Wagner veli: »Čovjek bi trebao biti srećan, što je od djetinjstva srastao s religijskim predajama. One se ne daju ničim drugim izvana nadomjestiti. Te predaje otkrivaju sve više i više svoj duboki smisao, koji čovjeka čini srećnim — da čovjek zna, da je Spasitelj nekad živio, ipak ostaje najveće čovječje dobro« (Rikard Wagner, kod Foerstera, 175). »Kao što se u zoru stvaranja razdijeliše svijetlo i tama, zemlja i voda, tako se u Kristovu svijetlu i u našoj unutarjosti jasno rastavljaju svjetovi: svijet težnje i svijet savjesti, čisto se oslobađa od nečistoga, pravo od krivoga, jako od slaboga, ljubav od sebeznalosti — viši se svijet i niži oštro luče. Sad se istom javlja svijesni svrhi viši Ja, koji može da prodre odgajajući u naš neuređeni unutarjni svijet« (178). »Sve, što mi zovemo karakterom i što zovemo osobnim životom, jest svijesno razvijanje duhovne naravi prema osjetnoj. Ako se čovjek prepusti naravnome Ja, tad je već u pasivnosti. Pa je uprav bistvo kršćanske religije, da čovjeka diže iz pasivnoga stanja u aktivno, jer pobija pasivnost u korijenu, naime ondje, gdje bi se čovjek htio pasivno prepustiti svojoj naravi. Bez toga unutarjnega očišćavanja od pasivnosti nema prave aktivnosti. Čovjeku se čini da je samoradin, a ipak je samo lopta spoljašnjih i unutarjnih podražaja« (ibid. 181). Zato je Carlyle pravo rekao, da je od onoga časa, kad je ostavio naturalizam i opet našao istinsku vjeru u Boga, postao čovjek (Kod Foerstera, 181).

»I bez sumnje mora čovjek ostati ili postati beznačajan, doklegod miješa prirodu i duh. Odlučnost, jasnoća, čvrstoća htijenja istom je onda moguća, kad se sva duhovna snaga našega bića u Božjoj misli tako rekavši sabrala i podigla do najveće sigurnosti i nepodmitljivosti. Kad dijete po prvi puta reče Ja, tad konstatiramo prvo oslobođenje osobnosti od spoljašnjega svijeta. Kad čovjek reče Bog i Boga doživi, tad se zbiva još jača koncentracija: duhovna osobnost oslobađa se od osjetne, odlučno se stavlja prema njoj, ujedno otkriva svoju potpunu samostalnu egzistenciju prema osjetnome svijetu« (181.-182). »Najobičniji kršćanin, u kojemu je Evanđelje nadvladalo egoizam i materijalizam, jest uistinu

obrazovan čovjek, jer je kršćanstvo dalo pravu mjeru njegovu mišljenju, govoru i djelovanju, uklonilo sve surovo i prosto i tako također vanjski njegov život učinilo lijepim« (Palmer, *Evangelische Pädagogik*, 107. kod Willmanna, *Didaktik*. 321).

Neki bi htjeli da sva pravila za čudoredni čovječji život izvedu iz društva ljudskoga. To je, kako ga zovu, laički ili društveni moral. Pravo kaže Foerster (160), da ni socijalna čuvstva ni simpatijska ne dostaju, da se dobro čini. Jer je sve to skopčano s antisocijalnim nagonima. Simpatičko je čuvstvo prečesto samo refleks egoističnih težnja. Netko mi je simpatičan, veli Foerster, samo zato, jer je meni sličan, jer se sa mnom slaže. »Caritas Christi — ljubav Kristova ima druge, mnogo dublje temelje u duši. Istom kad je ona u duši, biva naravna sklonost očišćena i oslobođena od svojih nečistih sastavnih česti.«

Često puta može se čuti i ova nepromišljena riječ: ovaj je čovjek, premda ne vjeruje, bolji od onoga tamo, koji vjeruje. Velim, da je to nepromišljena i nepravedna riječ zato, jer se ispodređuje čovjek bezvjerac po naravi srećne čudi s vjernikom, u kojega je narav vrlo otrovana. Treba ispodređivati naravno otprilike jednake naravi, tad će se istom vidjeti golema razlika. A k tome ljudi ispodređujući ispodređuju samo vanjštine. A pobijeljenih grobova ima svagdje. To je jedno. A drugo je opet ovo, što veli i Foerster (208): »Moderni čovjek misli samo zato, da može bez vjere živjeti, jer on u zbilji živi još od vjere,« (pocrtane riječi od Foerstera) pa onda navodi riječi Nietzscheove, koji je nastojao konsekventno provesti u životu načela bezvjerska. »Das Beste in uns, veli Nietzsche, stammt aus Empfindungen früherer Zeiten — die Sonne unseres Lebens ist untergegangen, der Himmel aber glüht und leuchtet noch von ihr, ob wir es gleich nicht sehen« (Kod Foerstera, 268). Sva tragika nevjere, kako je može proživjeti duša s velikim naravnim darovima, izbija iz ovih Nietzscheovih riječi: »Ich suche Gott. Ich suche Gott. . . « »Wohin ist Gott?« »Ich will es euch sagen! Wir haben ihn getötet — ihr und ich! Wir alle sind seine Mörder! Aber wie haben wir dies gemacht? Wer gab uns den Schwamm, um den ganzen Horizont wegzuwischen? Was taten wir, als wir diese Erde von ihrer Sonne losketteten? Wohin bewegen wir uns? Fort von allen Sonnen? Stürzen wir nicht fortwährend? Und rückwärts, seitwärts, nach allen Seiten? Gibt es noch ein Oben und ein Unten? Irren wir nicht wie durch ein unendliches Nichts? Haucht uns nicht der leere Raum an? Ist es nicht kälter geworden? Kommt nicht immerfort die Nacht und mehr Nacht? Müssen nicht Laternen am Vormittage angezündet werden? Hören wir noch nichts von dem Lärm der Totengräber, welche Gott begraben?« (ibid. 266. s).

Wundt veli: »Predanje jednostavnim religijskim idejama može tjelesno i duševno siromašnoga više unutarne podići, negoli to može učiniti blago umjetnosti i znanosti kod čovjeka bogata u naponu njegova života« (*Ethik*², Stuttgart 1892. str. 607. kod

Sawickoga, *Das Ideal der Persönlichkeit*, str. 20). Zato pravo veli Foerster (204), da ništa toliko volju ne slabi koliko neizvjesnost i nestalnost načela. Jer je značaj »uprav identičan sa sviješću o cilju, s apsolutnom odlučnošću pravca volje«. Moderni svijet, istina, mnogo govori i piše o odgajanju. Ali taj moderni svijet ne zna uprav ono, što je najvažnije kod odgoje. Ne zna naime: što je cilj odgoji? Svu je bijedu u tom pogledu izrekao Nietzsche ovim riječima: »Nichts, was an sich gebietet. Du sollst. . . Alles im Fluss . . . Chaos am nächsten. Ach, es ist nicht auszuhalten.« »Mlad čovjek, veli Foerster (205), koji je uzrastao u tom rastvaranju, osjeća na svojem tijelu i na svojoj duši, da onim Pilatovim pitanjem: »Što je istina«, ne može odgojiti niti sebe niti drugoga. Ako je sve čudoredno samo vremenski učinak i s vremenom prestaje, ako ima danas novo čudoređe, a sutra najnovije, čemu da se još žrtvujem. Za hipoteze nitko ništa ne žrtvuje, a najmanje svoje želje i strasti. Neka se s ovdje osvjetljenom zabunom isporedi jakost vjernika. Njemu Krist daje željeznu sigurnost: »Nebo i zemlja će proći, ali riječi moje ne će proći«. I uprav taj nadvremenski posjed jest ono, za čim duša odvajkada nejasno teži, da, može se reći: čežnja za tim očituje se već u egipatskim piramidama, u težnji, da se postave nerazrušljivi temelji usred mijenjanja života i vremena. U Kristu je sva ta čežnja za vječnim, neprevrtljivim temeljem utažena, ispunjena — uprav zato karakter iz svoga najdubljeg životnog nagona teži za kršćanskom istinom. Jer obrazovati značaj znači povezati vrijeme s vječnošću, promjenljivo s nepromjenljivim. Pravo obrazovanje značaja jest trijumf apsolutnoga nad relativnim, kategoričkoga nad hipotetičnim. I središnja je zabluda bezvjerskih pedagoga, što zabranjuju, da subjekt, koji koleba, mora ipak najprije sam stajati na željeznom temelju, prije negoli se usudi zahvatiti u tuđi unutarnji život. Tko hoće da svojim smrtnim hipotezama obrazuje značajeve, taj još i ne slutí, što je bítvo i temelj odgoji. Heine, kad je vidio stolnu crkvu u Antwerpenu, rekao je: »Ovi su ljudi imali dogme, mi imamo samo mnijenja, a mnijenjima ne grade se stolne crkve.« Te se riječi mogu upotrijebiti i za značaj: Kao što se gotska crkva veoma izdiže nad gomilom drugih kuća, tako se značaj svijestan cilju diže prema gore u ravnim crtama iz uskih ulica sebeznanosti. Ali i ta gotska stolna crkva u duši ne gradi se samo subjektivnim mnijenjima i utiscima, nego jedino nepokolebljivim objektivnim istinama« (205.-206). A moderni pođanin Goethe u svom razgovoru s Eckermanom (11. III. 1832.) ovako izjavljuje: »Ma kako napredovala moderna kultura, makar se prirodne nauke sve više širile i produbljivale i kako mu drago napredovao čovječji duh, ne će se dići nad uzvišenost i čudorednu kulturu kršćanstva, kako ono sjaje i svijetlí u Evandeljima.«

Iz svih misli ovdje navedenih očito se vidi, kako su ljudi velika uma i koji su duboko zavinili u dušu očito uvjereni, da je religija prijeko potrebna čovjeku, da čovjek bude čovjek. Ukratko: **bez religije nema karaktera.**

B. Stričić D. I.